

Марченко Світлана Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри земельного та аграрного права

Навчально-науковий інститут права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Marchenko Svitlana

Candidate of Sciences in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Land and Agrarian Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-9169-3233

АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

AGRARIAN FINANCIAL LEGAL RELATIONS OF FARMS

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств. Доведено, що аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств утворюють органічний комплекс внутрішніх та зовнішніх правовідносин, які виникають щодо формування різноманітних господарських фондів та їх використання, розподілу прибутку фермерського господарства, ведення бухгалтерського обліку, оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників, виконання та забезпечення договірних зобов'язань, надання фінансової звітності та сплати податків, отримання кредитів, страхування, інвестування, неплатоспроможності, відшкодування збитків та ін.*

Підставами виникнення, зміни та припинення аграрних фінансових правовідносин виступають правосуб'єктність фермерських господарств та інших спеціальних суб'єктів як учасників правовідносин, норми права та юридичні факти. Інтегрованим об'єктом аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств виступають фінансові ресурси, які об'єднують 1) власні фінансові ресурси, отримані в результаті господарської діяльності; 2) фінансові ресурси, які надаються фермерським господарствам як державна підтримка (державна допомога) за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів; 3) кредитні та інші залучені фінансові ресурси. Зроблено висновок, що найбільшою специфікою характеризуються аграрні фінансові правовідносини, які виникають у сфері надання фінансової державної підтримки фермерським господарствам. Серед особливостей варто виокремити можливості держави за допомогою економічних важелів впливати на спеціалізацію фермерських господарств та розвиток пріоритетних видів сільськогосподарського виробництва. На прикладі правового регулювання стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами показано роль держави та недержавних організацій у регулюванні аграрних фінансових відносин.

Ключові слова: *аграрні фінансові правовідносини, державна фінансова підтримка, кредитування фермерських господарств, виробник сільськогосподарської продукції, органічне сільськогосподарське виробництво, принципи державної підтримки.*

Summary. *The article is devoted to the study of agrarian financial legal relations of farms. It has been proven that the agrarian financial legal relations of farms form an organic complex of internal and external legal relations that arise in connection with the formation of various economic funds and their use,*

the distribution of farm profits, accounting, payment of labor of members of the farm and employees, fulfillment and provision of contractual obligations financial reporting and payment of taxes, obtaining loans, insurance, investment, insolvency, compensation for losses, etc.

The legal personality of farms and other special entities as participants in legal relations, legal norms and legal facts are the grounds for the emergence, change and termination of agrarian financial legal relations. The integrated object of agrarian financial legal relations of farms are financial resources that combine 1) own financial resources obtained as a result of economic activity; 2) financial resources provided to farms as state support (state aid) at the expense of State and local budgets; 3) credit and other involved financial resources. It was concluded that the greatest specificity is characterized by agrarian financial legal relations that arise in the field of providing financial state support to farms. Among the features, it is worth highlighting the state's ability to influence the specialization of farms and the development of priority types of agricultural production with the help of economic levers. The role of the state and non-governmental organizations in the regulation of agrarian financial relations is shown on the example of the legal regulation of stimulating the production of organic agricultural products by farms.

Key words: *agrarian financial legal relations, state financial support, lending to farms, producer of agricultural products, organic agricultural production, principles of state support.*

Постановка проблеми. Фермерські господарства залишаються однією з найпоширеніших форм підприємництва в аграрному секторі економіки, їх питома вага у структурі суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, складає 67 % [1]. При цьому, особливості організації виробничого процесу у фермерських господарствах, їх внесок у

досягнення цілей сталого розвитку, який передбачає збалансованість економічних, соціальних та екологічних цілей суспільства, шанування культурно-історичної спадщини фермерами як носіями сільського способу життя, яка передається із покоління в покоління, активна участь у реалізації соціальних проектів, як різновиду соціально відповідального бізнесу, зумовлюють специфіку аграрних правовідносин за їх участю. Чільне місце серед зазначених правовідносин належить аграрним фінансовим відносинам, адже фінансові ресурси відіграють одне із ключових значень в успішності функціонування агробізнесу та виконанні основних виробничих, соціальних, екологічних та інших функцій аграрного бізнесу.

Стан опрацювання проблеми. Окремі аспекти фінансових аграрних правовідносин розглядали у своїх роботах такі вчені у галузі аграрного права, як: Ю.Ю. Бакай, О.В. Гафурова, І.В. Горіславська, А.М. Земко, Х.А. Григор'єва, В.М. Єрмоленко, Г.В. Клеріні, Т.О. Коваленко, М.А. Копиця, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, В.В. Носік, І.П. Сафонов, А.М. Статівка, І.С. Суйва, В.Ю.Уркевич, П.Ю. Шведенко та ін. Зокрема, В.М. Єрмоленко [2, с. 214-223], досліджуючи майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств, аналізує окремі проблеми щодо формування складеного капіталу фермерських господарств, проблеми розподілу доходу між членами фермерських господарств. В.Ю. Уркевич, акцентує увагу на взаємозв'язку та взаємодії внутрішніх і зовнішніх аграрних правовідносин і виокремлює податкові правовідносини та відносини державної підтримки сільського господарства як різновиду правовідносин із державного регулювання сільського господарства [3, с. 86, 90-91]. Ряд публікацій присвячено проблемним питанням правового регулювання аграрних відносин в умовах воєнного стану щодо фінансової підтримки агробізнесу (Т. В. Курман, Ю. Ю. Бакай, Я. А. Гончаренко [4; 5] та агрострахування (Г. В. Клеріні) [6]. Еволюція правового регулювання

державної підтримки безпосередньо фермерських господарств висвітлена в монографії О. В. Гафурової та С. І. Сиволоцької, які дослідили розвиток українського законодавства у сфері державної підтримки фермерських господарств та окремі заходи державної підтримки від часів Столипінської аграрної реформи 1906-1911 рр. до сьогодення [7], та Х. А. Григор'євої, яка здійснила критичний аналіз заходів державної підтримки фермерських господарств, які застосовувались впродовж останніх тридцяти років [8]. Вартим уваги є монографічне дослідження проблемних питань майнових відносин фермерських господарств (В. М. Єрмоленко), обороту часток у складеному капіталі (І. В. Спасибо-Фатєєва), звернення стягнення на частку в складеному капіталі фермерського господарства в процесі банкрутства (О. О. Банасько), державної підтримки фермерських господарств (С. І. Марченко) через призму судової практики [9]. Як свідчить аналіз зазначених вище наукових праць, проблематика аграрних фінансових відносин є назрілою, окремі різновиди цих правовідносин постійно є предметом наукового пошуку, водночас, комплексне дослідження, присвячене аграрним фінансовим правовідносинам фермерських господарств, наразі відсутнє, що актуалізує дане дослідження.

Метою статті є аналіз чинного законодавства та юридичної літератури щодо аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств, визначення проблем і прогалин у регулюванні вказаних відносин та опрацювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Юридична природа аграрних фінансових відносин означається комплексним характером взаємодії внутрішніх та зовнішніх аграрних відносин, їх структурним елементам притаманна певна специфіка, зумовлена особливостями правового статусу фермерських господарств як пріоритетної форми господарювання у

сільському господарстві, сферою сільськогосподарської діяльності чи видом сільськогосподарської продукції, що виробляється (органічна сільськогосподарська продукція, продукція дитячого харчування тощо).

Як справедливо зазначає А. М. Статівка, важливою особливістю фінансових відносин сільськогосподарських підприємств є особлива сфера їх функціонування на відміну від фінансових відносин в тому розумінні, в якому має місце в науці фінансового права. Фінансові відносини за участю сільськогосподарських підприємств виникають, реалізуються змінюються й припиняються не тільки у зовнішній сфері діяльності сільськогосподарських підприємств, але й у внутрішній [10, с. 101]. Аналіз Закону України «Про фермерське господарство» [11] та інших нормативно-правових актів, які визначають правове становище фермерських господарств, дозволяє виокремити наступні групи аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств, які належать до внутрішніх аграрних фінансових правовідносин, це відносини щодо формування різноманітних господарських фондів та їх використання, розподілу прибутку фермерського господарства, ведення бухгалтерського обліку, оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників тощо. Зовнішні аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств виникають у сфері виконання та забезпечення договірних зобов'язань, надання фінансової звітності та сплати податків, отриманні кредитів, страхування, інвестування, неплатоспроможності, відшкодування збитків та ін. Саме для зовнішніх фінансових аграрних правовідносин притаманним є високий ступінь публічно-правових засад, з огляду на закріплені у законодавстві принципи державної підтримки фермерських господарств.

Підстави виникнення, зміни та припинення аграрних фінансових правовідносин обумовлюються нормами аграрного, фінансового, господарського, митного та іншого законодавства. Враховуючи

різноманітність та комплексний характер аграрних фінансових правовідносин, вони можуть виникати на підставі юридичного обов'язку (податкові правовідносини), різноманітних правочинів, договорів (кредитні правовідносини, страхові правовідносини), заподіянні шкоди (деліктні правовідносини) тощо. В теорії права загальноприйнятою у наукових працях є позиція, відповідно до якої необхідною передумовою виникнення будь-яких правовідносин є наявність трьох факторів: 1) правосуб'єктності їх учасників, 2) норми права та 3) юридичного факту [12, с. 104]. Зазначена тріада повною мірою поширюється і на аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств.

Щодо об'єкта аграрних фінансових правовідносин в юридичній літературі висловлюються різні підходи. Зокрема, А.М. Статівка [10, с. 102] до об'єктів фінансових правовідносин за участю сільськогосподарських підприємств відносить 1) грошові кошти як в готівковій, так і безготівковій формах, які виступають в якості платіжного засобу чи різновиду майна (речі) та 2) визначені дії суб'єктів фінансових правовідносин, а також інтереси, на підставі яких виникають суб'єктивні права й юридичні обов'язки. А. М. Земко та А. М. Пахолок [13, с. 21] розкривають юридичну природу аграрних фінансових правовідносин як різновиду майнових відносин, виражених у грошовій формі. Погоджуючись в цілому із зазначеним вище, вважаємо, що інтегрованим об'єктом аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств доцільно вважати фінансові ресурси, які охоплюють «грошові фонди, доходи і надходження усіх грошових коштів, що надходять на підприємство з різних видів господарської діяльності, а також залучені зовнішні ресурси» [14, с. 135].

З аналізу Закону України «Про фермерське господарство» та інших нормативно-правових актів, які визначають правове становище фермерських господарств, можна визначити, що об'єктом аграрних

фінансових правовідносин виступають фінансові ресурси, які об'єднують 1) власні фінансові ресурси, отримані в результаті господарської діяльності; 2) фінансові ресурси, які надаються фермерським господарствам як державна підтримка (державна допомога) за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів; 3) кредитні та інші залучені фінансові ресурси.

Правове регулювання відносин, які виникають у сфері формування, обліку, розподілу, перерозподілу фермерським господарством власних фінансових ресурсів, в основному ґрунтується на нормах Закону України «Про фермерське господарство», який закріплює, що фермерське господарство діє на засадах самоокупності, визначає засади фінансово-кредитної дисципліни, ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності, гарантії вільного вибору контрагентів, майнової самостійності та розрахункових відносин та ін. (статті 24-32 зазначеного Закону).

Найбільша специфіка аграрним фінансовим правовідносинам за участю фермерських господарств притаманна відносинам, що виникають у сфері фінансових ресурсів, які надаються фермерським господарствам як державна підтримка (державна допомога) за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів. Фермерські господарства як прогресивна та пріоритетна форма підприємницької діяльності мають можливість використовувати на відміну від інших виробників сільськогосподарської продукції 1) заходи державної підтримки, які закріплені Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» та стосуються всіх виробників сільськогосподарської продукції; 2) заходи державної підтримки, які визначені Законом України «Про фермерське господарство» та стосуються окремих видів фермерських господарств; 3) заходи державної підтримки, які визначені Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» і стосуються малих та середніх підприємств.

З метою дотримання принципу справедливості державної підтримки сільського господарства України, запроваджено пропорційність розподілу державної підтримки та обмеження максимального розміру підтримки на одного виробника сільськогосподарської продукції. Зокрема, за кожним видом державної підтримки один виробник сільськогосподарської продукції з урахуванням пов'язаних з ним осіб у значенні підпункту 14.1.159 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України може отримати державну підтримку в сумі не більше ніж 10 тисяч розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року (п. 2^{1.4} ст. 2¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [15] встановлено мінімальну заробітну у місячному розмірі – 6700 грн. Тобто, наразі максимальний річний розмір фінансової підтримки фермерських господарств по всіх програмах складає 67 млн. грн.

Спеціальна державна підтримка окремих видів фермерських господарств передбачена Розділом III Закону України «Про фермерське господарство». Слід зазначити, що диференціація окремих видів фермерських господарств здійснюється за різними ознаками. Зокрема, право на спеціальну державну підтримку мають: 1) новостворені фермерські господарства у період становлення (перші три роки після його створення); 2) фермерські господарства з відокремленими фермерськими садибами; 3) сімейні фермерські господарства; 4) фермерські господарства, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України.

Фермерські господарства, голова якого має вік до 35 років (включно); переселенці, які створюють фермерське господарство в

трудонедостатніх населених пунктах та фермерські господарства зі статусом сімейного мають право на додаткову державну підтримку.

Спеціальна державна підтримка фермерських господарств надається на конкурсних засадах, окремим видам фермерських господарств в рамках бюджетних програм «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» та «Надання кредитів фермерським господарствам».

Державна підтримка за програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» надається відповідно до Постанови Кабінет Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств» [16], В юридичній літературі відносини, які виникають щодо державної підтримки фермерських господарств детально висвітлені [4; 5; 6; 17], тому в межах даного дослідження звернемо увагу лише на те, що держава в особі уповноважених органів як учасник зазначених фінансових відносин, за допомогою економічних важелів має можливість впливати на спеціалізацію фермерських господарств. Для прикладу, Концепцією розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664-р. [8], передбачено заходи, спрямовані на стимулювання збільшення площ сільськогосподарських угідь, на яких вирощується та/або виробляється органічна сільськогосподарська продукція та перехід фермерських господарств на виробництво органічної продукції. З метою реалізації зазначених завдано було доповнено статтю 17² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» пунктом 17².9, який передбачає відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на проведення сертифікації органічного виробництва.

За програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» фінансова підтримка надається відповідно до Постанови Кабінет Міністрів

України від 25 серпня 2004 р. № 1102 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» [19], зазначеною Постановою передбачено надання фінансової підтримки для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва фермерським господарствам у розмірі, що не перевищує 1 млн. гривень строком до п'яти років у тому числі для проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції сировини. Наявність у фермерського господарства сертифікату відповідності законодавству у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції визнається як перевага при наданні державної фінансової підтримки за наявності рівних умов з іншими господарствами.

Державні фінансові ресурси можуть бути використані фермерськими господарствами і для отримання дорадчих послуг у сфері органічного сільськогосподарського виробництва.

Всі заходи державної фінансової підтримки фермерських господарств мають цільове призначення, за порушення якого передбачена відповідальність у вигляді повернення бюджетних коштів у повному обсязі.

Аграрні фінансові правовідносини, які виникають у сфері використання кредитних та інших залучених фінансових ресурсів, теж мають певну специфіку зумовлену особливостями сільськогосподарського виробництва. Поряд з використанням фінансових ресурсів як державної допомоги, широко використовуються заходи недержавної підтримки. Зокрема, Проектом «Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства» (COA) передбачено компенсацію вартості органічної сертифікації малим та середнім органічним підприємствам, які реалізують свою продукцію на внутрішньому ринку та планують продовжити органічну сертифікацію у 2023 році [20].

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств утворюють органічний комплекс внутрішніх та зовнішніх правовідносин, які виникають щодо формування різноманітних господарських фондів та їх використання, розподілу прибутку фермерського господарства, ведення бухгалтерського обліку, оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників, виконання та забезпечення договірних зобов'язань, надання фінансової звітності та сплати податків, отриманні кредитів, страхування, інвестування, неплатоспроможності, відшкодування збитків та ін.

Підставами виникнення, зміни та припинення аграрних фінансових правовідносин виступають правосуб'єктність фермерських господарств та інших спеціальних суб'єктів як учасників правовідносин, норми права та юридичні факти. Інтегрованим об'єктом аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств виступають фінансові ресурси (власні фінансові ресурси, фінансові ресурси, отримані як державна підтримка та кредитні та інші залучені ресурси). Найбільшою специфікою характеризуються відносини, які виникають у сфері надання фінансової державної підтримки фермерським господарствам. Серед особливостей варто виокремити можливості держави за допомогою економічних важелів впливати на спеціалізацію фермерських господарств та розвиток пріоритетних видів сільськогосподарського виробництва (наприклад, органічного сільськогосподарського виробництва).

Література

1. Фермерське господарство – прогресивна форма господарювання на селі. *Офіційний вебсайт Міністерства аграрної політики та продовольства України.* URL:

<https://minagro.gov.ua/napryamki/fermerstvo-i-kooperaciya/fermerstvo-ta-kooperaciya> (дата звернення: 27.08.2023).

2. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика. Монографія. Київ, 2008. С. 214-223.
3. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. Монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
4. Курман Т. В. Аграрні відносини у сфері фінансової підтримки агробізнесу: новели і проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електрон. наук. фах. вид. 2023. № 1. С. 283–287.
5. Бакай Ю.Ю., Гончаренко Я.А. Актуальні питання законодавчого забезпечення у сфері державної підтримки суб'єктів агробізнесу під час воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 1. С. 276–282.
6. Клеріні Г. В. Агрострахування в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання і виклики майбутнього. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електрон. наук. фах. вид. 2022. № 6. С. 179-183.
7. Гафурова О. В., Сиволоцька С. І. Державна підтримка фермерських господарств в Україні та Європейському Союзі: правові аспекти: Монографія. За заг. ред. О. В. Гафурової. К.: ЦП «Компринт», 2017. 293 с.
8. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
9. Фермерські господарства як учасники цивільних та земельних правовідносин: за матеріалами судової практики: монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2022. 288 с.

10. Статівка А.М. Щодо специфічних ознак фінансових відносин за участю сільськогосподарських підприємств. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 27-28 лют. 2015 р. Ужгород, 2014. С. 100-102.
11. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 363.
12. Хатнюк Н. С. Система податкових правовідносин: проблеми теорії та практики правового забезпечення: монографія / за заг. ред. В. І. Литвиненка. Київ: «Видавництво Людмила», 2018. 464 с. (С. 104).
13. Земко А.М., Пахолук А.М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 74: ч. 2. С. 17-22.
14. Джерелейко С., Лопатовський В., Шпильовий В. Дефініція понять «фінансові ресурси» та «грошові кошти». *Innovation and Sustainability*. 2022. 2. С. 131-138.
15. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 3 листопада 2022 р. 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2710-20> (дата звернення: 27.08.2023).
16. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств: Постанови Кабінет Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.08.2023).
17. Курман Т.С. Правові засади грантової підтримки агробізнесу як напряму державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 3. С. 219–223.

18. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.08.2023).
19. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» фермерським господарствам: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.08.2023).
20. Розпочато прийом заявок для отримання компенсації витрат на органічну сертифікацію. *Офіційний вебсайт Міністерства аграрної політики та продовольства України.* URL: <https://minagro.gov.ua/news/rozpochato-prijom-zayavok-dlya-otrimannya-kompensaciyi-vitrat-na-organichnu-sertifikaciyu> (дата звернення: 27.08.2023).

References

1. Fermerske hospodarstvo – prohresyvna forma hospodariuvannia na seli. Ofitsiinyi vebсайт Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/fermerstvo-i-kooperaciya/fermerstvo-ta-kooperaciya> (date of access: 27.08.2023).
2. Iermolenko V.M. Mainovi pravovidnosyny pryvatnykh silskohospodarskykh pidpriemstv: teoriia, zakonodavstvo, praktyka. Monohrafiia. Kyiv, 2008. S. 214-223.
3. Urkevych V.Iu. Problemy teorii ahrarnykh pravovidnosyn. Monohrafiia. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi, 2007. 496 s.

4. Kurman T. V. Ahrarni vidnosyny u sferi finansovoi pidtrymky ahrobiznesu: novelty i problemy pravovoho zabezpechennia v umovakh voiennoho stanu. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo: elektron. nauk. fakh. vyd. 2023. № 1. S. 283–287.
5. Bakai Yu.Iu., Honcharenko Ya.A. Aktualni pytannia zakonodavchoho zabezpechennia u sferi derzhavnoi pidtrymky subiektiv ahrobiznesu pid chas voiennoho stanu. Elektronne naukovye vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo». 2023. № 1. S. 276–282.
6. Klierini H. V. Ahrostrakhuvannia v umovakh voiennoho stanu: problemy pravovoho rehuliuвання i vyklyky maibutnoho. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo: elektron. nauk. fakh. vyd. 2022. № 6. S. 179-183.
7. Hafurova O. V., Syvolotska S. I. Derzhavna pidtrymka fermerskykh gospodarstv v Ukraini ta Yevropeiskomu Soiuzi: pravovi aspekty: Monohrafiia. Za zah. red. O. V. Hafurovoi. K.: TsP «Komprynt», 2017. 293 s.
8. Hryhorieva Kh.A. Derzhavna pidtrymka silskoho gospodarstva Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. 596 s.
9. Fermerski gospodarstva yak uchasnyky tsyvilnykh ta zemelnykh pravovidnosyn: za materialamy sudovoi praktyky: monohrafiia / za red. I.V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv: EKUS, 2022. 288 s.
10. Stativka A.M. Shchodo spetsyfichnykh oznak finansovykh vidnosyn za uchastiu silskohospodarskykh pidpriemstv. Pravova derzhava: istoriia, suchasnist ta perspektyvy formuvannia v Ukraini: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Uzhhorod, 27-28 liut. 2015 r. Uzhhorod, 2014. S. 100-102.
11. Pro fermerske gospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 973-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 45. St. 363.

12. Khatniuk N. S. Systema podatkovykh pravovidnosyn: problemy teorii ta praktyky pravovoho zabezpechennia: monohrafiia / za zah. red. V. I. Lytvynenka. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla», 2018. 464 s. (S. 104).
13. Zemko A.M., Pakholiuk A.M. Ahrarni finansovi pravovidnosyny: poniattia i vydy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO. 2022. Vyp. 74: ch. 2. S. 17-22.
14. Dzhereleiko S., Lopatovskyi V., Shpylovyi V. Definitysia poniat «finansovi resursy» ta «hroshovi koshty». Innovation and Sustainability. 2022. 2. S. 131-138.
15. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2023 rik: Zakon Ukrainy vid 3 lystopada 2022 r. 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2710-20> (date of access: 27.08.2023).
16. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia nadannia finansovoi pidtrymky rozvytku fermerskykh gospodarstv: Postanovy Kabinet Ministriv Ukrainy vid 7 liutoho 2018 r. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF#Text> (date of access: 27.08.2023).
17. Kurman T.S. Pravovi zasady hrantovoi pidtrymky ahrobiznesu yak napriamu derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo». 2023. № 3. S. 219–223.
18. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh gospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 13.09.2017 r. № 664-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80#Text> (date of access: 27.08.2023).
19. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia nadannia pidtrymky fermerskym gospodarstvam» fermerskym gospodarstvam: Postanova Kabinetu

Ministriv Ukrainy vid 25 serpnia 2004 r. № 1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF#Text> (date of access: 27.08.2023).

20. Rozpochato pryiom zaiavok dlia otrymannia kompensatsii vytrat na orhanichnu sertyfikatsiiu. Ofitsiinyi vebsait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. URL: <https://minagro.gov.ua/news/rozpochato-prijom-zayavok-dlya-otrimannya-kompensaciyi-vitrat-na-organichnu-sertifikaciyu> (date of access: 27.08.2023).